

Sis reflexions sobre la pandèmia

Michel Wieviorka

Il·lustració de [Carole Hénaff](#)

La pandèmia de la COVID-19 és el que l'antropòleg Marcel Mauss anomenava un «fet social total» que afecta tot tipus de dimensions de la nostra vida col·lectiva, tant socials com culturals, polítiques, econòmiques i és clar també sanitàries, tot capgirant moltes vides personals, individualment, o al si de la parella o de la família.

És un repte per al coneixement per raons relacionades en primer lloc amb les especificitats del virus, atès que cada dia descobrim fins a quin punt pot ser sorprenent, però perquè ens enfronta també al seu caràcter imprevisible, tot obligant-nos a pensar la història, allò tràgic de l'experiència humana, i per tant ens empeny a sortir del «presentisme» que critiquen bons historiadors com François Hartog (cf. el seu últim llibre *Chronos*, Gallimard, 2020).

Temporalitats

Fa pocs anys, el sociòleg Ulrich Beck distingia i oposava dos grans enfocaments, criticava el «nacionalisme metodològic» i propugnava el «cosmopolitisme metodològic» (cf. el seu llibre *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press, 2006): davant del risc i la catàstrofe, deia, ja no podem continuar pensant en el marc únic de l'estat nació, hem de saber que cada individu és un «*global player*», i que la nostra existència, en la seva faceta més íntima i també més local, en realitat està governada, en molts aspectes, per lògiques planetàries.

Però què constatem? D'una banda, la pandèmia és mundial, és global; però també, de l'altra, les respostes que se li donen són principalment nacionals. Per tant, per analitzar aquest «fet social total» cal conjugar, articular, en comptes d'oposar els dos tipus de raonaments que distingia Ulrich Beck.

Un esforç com aquest implica introduir en primer lloc *cronos*, el temps, i plantejar la qüestió de les temporalitats. En general, les grans catàstrofes porten amb si immediatament, o a curt termini, un reguitzell de desgràcies i de drames. Malmeten l'economia, exacerben la violència, deixen entreveure la possibilitat del caos, susciten també revoltes, moviments religiosos, místics, la recerca d'explicacions improbables, metasocials, la denúncia de caps de turc, l'acusació contra els jueus, les bruixes... Però a la llarga, són també, eventualment, el punt de partida d'un revifament de l'economia, l'entrada en una fase històrica que deixa de ser tenebrosa, la qual cosa, com assenyalava Ulrich Beck (a l'obra pòstuma, *Metamorphosis*, Polity Press, 2016) podria justificar el concepte d'«*emancipatory catastrophism*», la idea que una catàstrofe pot transmetre lògiques d'emancipació.

Però no n'hi ha prou amb distingir el molt curt termini i el llarg termini. Cada àmbit, efectivament, té la seva pròpia temporalitat. El temps de l'economia no és el de la cultura, el temps de les idees no és el de la política, el temps de la ciència no és el de la indústria, etc. Cal per tant acceptar la idea que l'impacte de la pandèmia només es pot i es podrà copsar de manera evolutiva en el temps, i tenint en compte la diversitat de les temporalitats.

Les grans catàstrofes porten associades un reguitzell de desgràcies però, a la llarga, són també l'entrada en una fase històrica que deixa de ser tenebrosa

Aquest comentari es basa en un postulat que mereix ser examinat: estem segurs que un cop hagi passat, la pandèmia haurà modificat profundament la vida col·lectiva? En un famós assaig, *L'ancien régime et la Révolution* (primera edició el 1856), Alexis de Tocqueville demostra que un esdeveniment d'importància considerable, la Revolució Francesa, finalment no va modificar gaire el curs principal de la història de França, que es caracteritzava per un procés de centralització creixent. La seva recerca es basava en un llarg i pacient treball d'arxius, no era un assaig fet a correuita com se'n veuen aparèixer tants avui en dia. Aquesta tesi va ser refutada, especialment per Mona Ozouf, una historiadora molt respectada (a *Composition française : retour sur une enfance bretonne*, Gallimard, 2009), i res no impedeix promoure altres raonaments, uns que insisteixen en el declivi, la decadència, la crisi econòmica i social profunda que comportaria la pandèmia, i altres, al contrari, que parlen de mutació, d'entrar en una nova fase de la modernitat, o fins i tot de ruptura antropològica.

La hipòtesi d'una mutació

Posem que acceptem provisionalment la idea d'una mutació. Quant més radical, més delicada resulta una pregunta: quines eines intel·lectuals ens poden servir de suport per mesurar-ne l'abast, com confiar en enfocaments, paradigmes, raonaments que havien estat validats en el passat? I, fins i tot, simplement, de quin vocabulari, de quines paraules disposem per plantejar una metamorfosi que ens faci entrar en un univers inèdit?

Dues respostes poden estalviar-nos el desànim. La primera consisteix a començar amb allò que ja podem percebre, i que, d'alguna manera, ja existia abans de la pandèmia. De fet, tot allò relacionat amb l'entrada en l'era digital, tot allò que, de manera més àmplia, remet al que alguns sociòlegs (com Anthony Giddens) van anomenar la «segona modernitat» o la «hipermodernitat» (Alain Touraine) és susceptible de ser desenvolupat, accentuat, reforçat sota l'efecte de la pandèmia, i res no impedeix pensar que allò nou ja s'estava gestant, com a mínim en part, abans que això passés: ens toca ser capaços de detectar el que s'estava esbossant o preparant.

I, segona resposta, amb el moviment de les idees passa el mateix que amb la resta de la reflexió de les societats respecte a si mateixes: en lloc d'esperar estar instal·lat en un nou món per pensar-lo, també podem considerar que el pensament acompanya la mutació tot inventant a mesura que es produeixen les idees, els paradigmes, els raonaments, les categories que aquesta implica.

Quines comparacions?

Esponàniament, nombrosos observadors, periodistes, assagistes, investigadors van comparar la pandèmia amb les grans epidèmies que van marcar la història: la pesta, el còlera, la grip espanyola i, més recentment, la SIDA i el SARS Cov 1 aparegut a la Xina. La pandèmia contemporània és aleshores un episodi en una sèrie que creua la història, tot i que ens podem sorprendre que s'oblidin alguns altres episodis, començant per la grip espanyola de 1918-1919, com ho demostra Freddy Vinet (a *La grande grippe. 1918. La pire épidémie du siècle*, éd. Vendémiaire, 2018). Des d'aquesta perspectiva, les epidèmies són plagues que afecten el planeta, sense tenir en compte el tipus de societat o l'era històrica en què sorgeixen.

La pandèmia de la COVID-19 accelera un procés d'instal·lació en una nova era històrica; no és simplement una epidèmia més, forma part d'una metamorfosi

També mereix ser examinada una comparació força diferent. Consisteix a inserir la pandèmia contemporània en el context d'un període històric que es pot especificar. Això ens porta a esmentar de nou Ulrich Beck (*Risikogesellschaft* [Societat del risc], Suhrkamp,

1986), que va ser pioner en l'anàlisi de la societat del risc i la catàstrofe. Des de la seva perspectiva, la pandèmia contemporània s'inscriu dins grans drames que caracteritzen la «segona modernitat», inaugurada als anys 1970 o 1980, amb, concretament, l'accident nuclear de Txernòbil. Es tracta d'una catàstrofe que pertany a un mateix conjunt històric, que inclou per tant l'accident nuclear, eventualment associat amb un tsunami (Fukushima), l'erupció volcànica, el terratrèmol, el canvi climàtic, el terrorisme global —fenòmens que poden no ser nous, però que ho esdevenen per la manera com se'ls tracta: imposen noves maneres de pensar, de situar-se en el món, de definir i respectar les normes, d'adoptar enfocaments que tenen un component global. Des d'aquesta perspectiva, la pandèmia de la COVID-19 accelera un procés d'instal·lació en una nova era històrica; no és simplement una epidèmia més, forma part d'una metamorfosi.

La modernitat digital

Si una dimensió d'aquesta metamorfosi és incontestable, és la que condensa l'adjectiu «digital». Ja sabíem des dels anys 90, sobretot amb els treballs pioners de Manuel Castells (*La era de la informació*, Alianza Editorial, 1997) fins a quin punt vivim sota la influència de la informació i la comunicació. La pandèmia ha confirmat i reforçat de manera increïble aquesta realitat. Va ser espectacular en les fases de confinament: la comunicació interpersonal virtual substituïa la vida social gràcies a Internet, el mòbil o les xarxes socials; el teletreball; l'educació i l'ensenyament a distància. Els GAFA i altres empreses digitals han prosperat, la seva cotització a les borses ha pujat, mentre que empreses d'altres sectors deuenen, com les de l'àmbit de l'aeronàutica o el turisme.

Aquesta evolució no només té aspectes positius. En primer lloc, reforça empreses amb poc valor afegit, que sovint consumeixen mà d'obra no qualificada, i precària, com en el «capitalisme de plataforma» que critica l'economista Robert Boyer (a *Les capitalismes à l'épreuve de la pandémie*, La Découverte, 2020). Obre perspectives a dos tipus de derives. Unes vinculades al reforçament de l'Estat, que pot exercir gràcies a les tecnologies digitals un control social cada cop més dictatorial, com veiem a la Xina. Les altres vinculades al de les grans empreses del sector, globalitzades, que accentuen la seva influència en la vida col·lectiva gràcies al seu domini digital i a la seva capacitat per recollir i fer servir les dades per exemple. I res no impedeix imaginar la trobada de l'Estat i del capitalisme digital en benefici de noves modalitats del poder polític i econòmic.

Present i futur de les contestacions socials i culturals

El món digital augmenta les desigualtats, tant les de la fractura digital com les de grans grups de població que no treballen, o en tot cas no a distància. En dilatar l'espai de la vida virtual, i en reduir el de les relacions reals, concretes, redueix les ocasions de trobada i dificulta l'acció sindical a les empreses i a les organitzacions. De manera més àmplia, la pandèmia ha reforçat tendències socials que ja existien. I, d'altra banda, ha obert l'espai del canvi cultural.

De fet, les desigualtats que ja existien s'han reforçat. Els exclosos, els més pobres, no

només han conegut condicions d'existència encara més difícils, sinó que, a més, no han pogut comptar tant com abans amb l'ajuda humanitària, que ara costa més d'aconseguir. Els treballadors precaris, els de l'economia informal van estar en primera línia per fer front al virus, no es beneficiaven gairebé gens del teletreball i, alhora, no podien triar, tenien una necessitat vital d'accedir als ingressos que els aporta la seva feina —una feina d'altra banda menys abundant que en altres èpoques.

En matèria cultural, no n'hi ha prou amb constatar dificultats, molt reals, i injustícies, per tot el que fa referència a les arts escèniques, l'esport, la vida artística, el turisme, el lleure, l'accés a la cultura i a l'educació. També cal tenir en compte els actors que, col·lectivament, han sabut moure's i fins i tot reforçar-se durant la pandèmia, generalment combinant afirmació cultural i crida a la democràcia, a la justícia, al respecte, a la veritat. És el cas, entre altres, de les mobilitzacions feministes, o antiracistes, que no han minvat en absolut. D'altra banda, la pandèmia ha suscitat una recerca de sentit, i de punts de referència, que ha trobat importants respostes en la preocupació per la natura i la mobilització contra el canvi climàtic. Per això podem constatar la vitalitat, en diversos països, de les forces polítiques que invoquen el medi ambient i l'ecologia.

La pandèmia no ha reduït al silenci les mobilitzacions culturals i democratitzadores que existien abans; més aviat ha obert la via

La pandèmia també ha accentuat importants debats ètics al voltant de la qüestió del «triatge»: com decidir, i qui ha de prendre les decisions, els metges o algú altre, quan dues víctimes del virus, un jove i un vell, són alhora candidats a una reanimació urgent en un hospital on només queda un llit? Com pensar les relacions intergeneracionals d'una altra manera que no sigui en termes de competència i conflicte, si no és anticipant-se a la penúria i a com volem que siguin les relacions entre «sèniors» i més joves? Diguem-ho en una frase: la pandèmia no ha reduït al silenci les mobilitzacions culturals i democratitzadores que existien abans, més aviat ha obert la via i ha suggerit que es podia construir un futur en què el paper de l'Estat podria estar més centrat en la cultura, la salut o l'educació.

Cap a altres polítiques?

Una idea fonamental impregna molts debats: la pandèmia només pot ser favorable a l'autoritarisme i a les pulsions, sobretot nacionalistes o nacionalpopulistes, que existeixen arreu del món. Aquesta idea es reforça quan es tenen en compte les polítiques implementades per lluitar contra el virus. De fet, es basen sovint en mesures d'excepció que són amenaces per a l'estat de dret i la democràcia, ni que sigui donant al poder executiu noves prerrogatives, en detriment del poder judicial i legislatiu. A més, el caràcter poc previsible de la situació fa més difícil l'exercici del poder: com decidir en un context tan poc conegut i que no dominem? Els errors, les mentides d'una «comunicació» necessàriament més o menys erràtica afavoreixen les crides a l'autoritat.

D'altra banda, sovint es fa servir l'exemple de la Xina per suggerir que un poder dictatorial ha permès una major eficàcia en la lluita contra la pandèmia que els règims democràtics.

En primer lloc cal subratllar que en el moment d'escriure, països democràtics, sobretot del sud-est asiàtic, a Taiwan i a Corea del Sud entre altres, han obtingut bons resultats. L'anàlisi ha d'incloure per tant altres dimensions que l'autoritarisme: la cultura política de societats en què regna una major confiança que en altres entre la societat i els que dirigeixen l'Estat; la idea que existeix un futur millor que l'actual.

Però, tinguem en compte, sempre en el moment actual, les realitats de les forces i règims si no autoritaris o extremistes, com a mínim nacionalistes i de dreta. Als Estats Units, l'èxit electoral de Joe Biden sobre Donald Trump segurament es deu en part a la pandèmia, que no va permetre a Trump treure profit dels resultats econòmics de la seva política durant la seva presidència; al Brasil, el règim de Jair Bolsonaro també ha quedat més aviat debilitat per la seva gestió de la pandèmia; al Regne Unit, Boris Johnson es troba en una postura delicada a causa, entre altres, aquí també, del tractament polític que va adoptar respecte a la pandèmia. Examinem ara el que diuen els sondejos o els resultats electorals més recents dels partits nacionalpopulistes a Itàlia, amb la Lega dirigida per Matteo Salvini i, a França, amb el Rassemblement National de Marine Le Pen: ni l'un ni l'altra s'han beneficiat fins ara de la pandèmia.

Aquestes constatacions no volen dir que a llarg termini l'espectre de l'autoritarisme, del nacionalisme o del populisme es pugui descartar. Però ens conviden a evitar les valoracions sumàries o massa ràpides: com hem pogut veure, el curt i el llarg termini requereixen reflexions que no necessàriament són coherents.

El que queda clar, finalment, és que les ideologies neoliberals, tan presents fins ara, han estat capgirades en benefici de propostes i accions polítiques que donen més importància a la intervenció dels estats i a la redistribució, almenys quan és possible, com en el cas de les societats més riques. Però la redistribució i les ajudes de l'Estat poden apuntar més aviat cap a les empreses, o cap a alguns sectors, o més aviat a les persones, sobretot les més fràgils o afectades: poden ser de dretes, o d'esquerres. I poden acompanyar més aviat el suport de sectors amenaçats, fins i tot velles indústries, o a l'agricultura, o més aviat el suport a tot el que té a veure amb preocupacions ecologistes: poden dirigir-se més aviat al canvi d'era històrica, o cap a la supervivència d'allò que es pot salvar dels antics models.

Michel Wieviorka

Michel Wieviorka és sociòleg. Actualment, és una de les veus més destacades i mediàtiques del panorama intel·lectual francès i un dels científics socials més reputats del món. És president de la Fundació Maison des Sciences de l'Homme i director d'estudis de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París. Wieviorka ha escrit àmpliament sobre les nocions de conflicte, terrorisme i violència, i també és expert en l'estudi del racisme, el multiculturalisme i els moviments socials. Entre les seves publicacions, destaquen *Una sociologia para el siglo XXI* (2011), *El racismo: una introducción* (2009), *Otro mundo... Discrepancias, sorpresas y derivas en la antimundialización* (2009) i *El espacio del racismo* (1992).